

Øverød.

En Tale til det indkvarterede Mandskab, holdt i Ydergaarden
paa Gammelbo.

Af Professor Axel Olrik.

Naar man ved Livets Gang føres hen et Sted, hvor man ikke er kendt og neppe nogen Tid havde ventet at komme, saa begynder man at se sig om, hvor man egentlig er, og hvad Grund det er man staar paa, — hvordan de Folk her lever, hvad Egnen byder paa; og Øjet standser ogsaa nu og da ved en og anden Levning fra Fortiden, som uventet taler til os om de Slægter, som har været. Mig er det hændt for nogle Maaneder siden at fæste Bo her i Øverød. Engang kom jeg tilfældigvis igennem Byen; der stod „Til Salgs“ paa et Hus, og her syntes jeg, der maatte være godt at fæste Bo. Ja, hidtil har jeg saa langt-fra fortrudt det; Stedet har endog givet mig meget mere, end jeg ventede. Og I, der nylig kom hertil som til en fremmed Verden, og som endnu ikke har prøvet meget andet end Kvarterernes Godhed — jeg haaber, de har været gode! —, I har iøvrigt blot de aabne Øjne til at se, hvad her at mærke sig. Lad mig en lille Stund være jeres Fører til i Tanken at vandre om og standse ved et og andet.

Det man først lægger Mærke til, naar man kommer her, det er Skoven. Paa faa Minutter kan vi komme hen at hvile i Skyggen af store Bøge, som de fleste Egne vilde misunde os. Ser vi os omkring, da standser vort Blik overalt ved Skov; den hegner Stedet, den næsten stænger det inde. Skoven er den, der giver Stedet dets

Præg; men den har været endnu mere: den har hersket over det hele. Vi kan se dens Spor rundt omkring. Smaalunde eller Trægrupper staar tilbage som Levning af svunden Storskov. Følg en Markvej langs de frodige Hegn, og se hvordan gammelt Egepur eller hele Træer blander sig mellem Tjørnene. Egen er Skovens gamle Hersker, Bøgen dens unge — ikke mange Hundred Aar gamle, og Granen er en Indflytter fra de sidste hundred eller halvandet Hundred Aar. Læg Mærke til de mægtige Ege ved Gelskovs Rand, naar man kommer her fra Søllerødsiden; det er Kæmper med Aarhundreder paa Ryggen. De har oplevet at se mange Slægter følge paa hinanden, og mange Omskiftelser i Egnen.

Skoven er Egnens gamle Hersker. Gaar vi tilbage i Tiden, et lille Tusind Aar, lad os sige omtrent til Knud den Stores Tid, saa var næsten hele det nordlige Sjælland fra Kattegat til ned ad København til en sammenhængende Skovmasse. Lyngby har ligget ved dens Udkant som en forholdsvis ung Bondeby; Nærum har skaaret sig ind i Skoven som den eneste større By, i alt Fald som en gammel Helligdom; Holte (Gammelholte) var maaske begyndt at ryddes. Men længe var det kun smaa Bymarker, der indtog Pladserne mellem Storskov og de mindre Skovholme. Køer, Svin og Heste maatte ofte selv søge sig Næring i Skovene; hvorum Navne paa Smaaskove som Kohave (ved Gammelholte) og Hestehave vidner.

Skoven bredte sig stor og tæt, og Menneskene færdedes i den med Varsomhed. Nu taler vi om at skaane Skoven; da kunde man snarere tale om at frygte Skoven. Man frygtede dens Vejløshed og de vilde Dyr; man frygtede Ellefolk og andre sære Væsener, der kunde gemme sig i dens Dyb; og man frygtede de Mennesker, som holdt til Huse der. Ti de, der boede i Skoven, var de fredløse, dem som Samfundet havde udstødt. Nu sætter man Folk i Fængsel, om de har forbrudt sig; dengang lukkede man dem ude af Menneskesamfundet, gjorde dem fredløse. Fra Arilds Tid har det været den fredløses Kaar at

„ligge i Skov og Skjul“. De fredløse er sagtens ogsaa blevet de første Banebrydere for at rydde Grund og fæste Bo herinde. Dog, langt ned i Tiden blev Skoven ved at være Ufredsmandens Skjul, som f. Eks. Jens Langkniv i Gelskov, der efter mange Rovmord blev grebet og henrettet. I Ruderskov viste man indtil fornylig en „Røverstue“, hvor en Bande var paagrebet. Og langt ned i Tiden færdedes Nordsjællands Bønder („Kulsvierne“) helst kun i stor Flok gennem Skoven, naar de kørte til København med deres Varer.

Nu er vi, som sagt, ovenpaa. Menneskene føler sig stærkere end Naturen. Den største Kamp mod Naturen ligger meget af et Aartusind tilbage, paa Knud den Stores Tid, eller — lad os sige det nøjagtigere: fra Gorm den Gamles Dage til Kong Valdemars. Da begyndte Rydningsgaardene for Alvor at skære sig ind gennem Skovene. Det stigende Folketal krævede Afløb; kun en Tid lang lod det sig drage ud paa Vikingetog; den større Fred herhjemme gjorde Jordarbejdet værdifuldere — og saa kom Rydningen i Gang. De større Bønder gik i Spidsen. De bosatte sig selv paa nyryddet Jord, eller de bosatte deres Trælle, som saa købte sig fri ved Arbejdet og blev til Jorddrottens Fæstere. Hvert af de nye Bosteder fik et Navn paa „-rød“, idet man satte Ejerens Navn foran.

Først senere voksede disse „rød“-Gaarde ud til at være Bondebyer, alt som Jorden deltes mellem flere. Endnu er derfor de fleste af Byerne Smaabyer med faa Gaarde. Se paa Øverød her, paa Søllerød derovre: her er, indeklemt mellem Skov, ikke Plads til store Samfund. Rundt om i Nordsjælland er „rød“-Byerne sjælden voksede op til store Landsbyer, hvor megen Skov de saa havde at tage ny Jord af.

Navnene paa Byerne med „rød“ gemmer Navnet paa den, der først lod Skoven rydde og satte Bo her: Birkerød er kaldt efter en Bjarke, Søllerød efter en Silve. Øverød har intet at gøre med det øvre, den er jo ikke mere højtliggende end Søllerød paa den anden Side af Søen.

Den gamle Form af Øverød er Øperuth; den har Navn efter et Mandsnavn Øpe. Nu er der ingen mere, der bliver døbt med det Navn; i sin Tid var det ikke saa helt sjældent. Til Øpe hin Snilde knytter sig Mindet om den første danske staaende Hær, den „Tinglid“, som Knud den Store oprettede efter at have undertvunget England. „Øpe den Snilde af Sjælland“ var den, der hjalp Knud med at fastsætte Vedtægten for denne Hær. En kyndig, gammel Kriger, en klog Raadgiver, en af Landets store Bønder fra den Tid hvor der endnu ikke var Herremænd til.

En Tanke dukker uvilkaarligt op: er det denne kloge, sjællandske Bonde, der har ryddet Grunden her og givet Øverød dens Navn? Tiden passer i alt Fald; det var netop Rydningernes Tid. Men der er mere, der passer. Øpe er fortrinsvis et sjællandsk Navn; men alle de Sjællændere ned i Tiden, som bærer Navnet Øpe, hører hjemme her i de store Skovegne, i Kulsvieregnene som man siger. Derfor maa vi tro, at den i Datiden berømte Øpe den Snilde var fra disse nordøstlige Skovegne; ti da arvedes Navnene stadig fra ens afdøde Forfædre, og de var derfor ligesom Slægterne stærkt bundne til bestemte Landsdele og bestemte Egne. Rydderen af Øverød har da efter al Rimelighed været enten Øpe den Snilde selv eller en af hans Slægt.

Der er os bevaret Navnene paa to danske Soldater af Knud den Stores Hær. Den ene er Øpe den Snilde af Sjælland, der sammen med sin Søn Eskil hjalp Kongen at sætte Lov for Hæren. Den anden er ogsaa en Sjællænder, en Sællandsfar, som man sagde i de Tider, Tymme Sællandsfar. Den danske Hær var nær ved at tabe Slaget imod Englænderne, Fanen veg tilbage; da rev Tymme en grøn Gren af og satte den paa sit Spyd som Fane, loftede Krigsraabet og fik virkelig de vigende Rækker til at samle sig og gaa frem paa ny, saa Slaget blev vundet. Disse to danske Soldater fra Knud den Stores Hær synes mig værd at mindes sammen: ham der satte Loven, og

ham der i yderste Fare rejste Fanen; Kløgtens og Ordenens Mand ved Siden af det aldrig svigtende Mods Mand. Den bestemte Orden og det øjeblikkelige Mod er jo lige nødvendige for en Hær.

I den Vedtægt, som Knud og Øpe den Snilde satte for Hæren, var den bærende Tanke, at alle var som Brødre til fælles Hjælp og fælles Hensynsfuldhed; Straffen var at udstødes af Laget. Men Udstødelse af Laget vilde atter sige, at man havde alle Lavsbrødrene til Dødsfjender, hvor man saa traf dem. Naar jeg ser jer sidde som gode Kammerater langs ad det lange Bord her, tænker jeg somme Tider paa Vederlags-Brødrene og paa Øpe den Snilde, som satte deres Lov for dem. Men tænker jeg mig, at den Stund skulde komme, hvor I laa udsatte for Fjendens haardeste Angreb og var ved at opgive det hele, da tænker jeg mig en Tymme Sællandsfar i mangan af jer. Pludselig vaagner Tanken om, at nu er det, alt gælder: maaske disse herlige Skove og grønne Vange — alt det, vi har kært og nødigt vil se trampet af Fjendefod eller føle plettet ved, at fremmed Røst lød der i Stedet for den hjemlige og fortrolige Tale, — maaske de vinker jer som Tymme Sællandsfars grønne Gren, der tjente Hæren som Fane. I hvert Fald: der har været mangan modig Tymme Sællandsfar i rette Stund, og jeg tror ogsaa, han findes i jer, naar det kniber mest.

Se, det er de to Soldater, som vi vil mindes nu, da vi staar under Vaaben. Og vi vil særlig mindes dem her, fordi det ligger saa nær, at den Øpe den Snilde, der ryddede Øverød, er den samme som Øpe den Snilde i Knuds Hær. Han vilde glædes, den gamle Soldaterfører, om han kunde se langs ad Rækkerne, naar I, unge, velrustede, drog gennem hans By ud at øve jer til Strid.

Men lad os igen vende os til Øverød By. Thi det Land, som Øpe ryddede, voksede op til en By, ligesom saa mange andre „-rød“ her i Nordsjælland, og saa mange „-strup“ og „-trup“ over hele vort Land. Og Øverød voksede stærkt, mere end de fleste. Paa Valdemarenes Tid var

der allerede 12 Gaarde i Byen; det maa have været Smaagaarde, for hele Byen sattes kun i Skyld til to Bol, d. e.: to anselige Gaardes Omfang. Paa et Par Hundredaar er denne Udvikling sket: fra Skov til Rydningsgaard, fra Rydningsgaard til 12 Gaarde. Det giver et Billede af, hvad Fremdrift der da var i det danske Landbrug.

Men Fremgangen holdt sig ikke. Ufredsaarene kom, de trykkende Kaar for Bonden, Holstenervældten (det var ikke Grev Gert herovre, men den „milde“ Grev Johan; hans Ryttere var nogle slemme Banditter), og saa kom „den sorte Død“ og fejede bort alt det, som Tidens Strid og Nød havde svækket. Ved Udgangen af Valdemar Atterdags Tid stod endnu de tolv Gaarde, de stod i alt Fald i Skattebogen; men de seks af dem laa øde, og kun de andre seks var i Drift. Og ved det Tal omtrent har det holdt sig ned i Tiden. Vil I have Vidnesbyrd, saa gaa ud til Bystævnet og tæl Stenene, hvor der fordem sad en Gaardmand paa hver til de fælles Møder. Der er seks Sten, og en syvende laa der Stumper af. Øverød har nemlig i Mands Minde haft syv Gaarde.

De Øverødmænds Kaar her har naturligvis fulgt med, hvad Bønderne oplevede her i Landet i det hele. Det var ikke Selvejere, disse 12 eller 6 eller 7 Gaardmænd; det var Fæstere. I Middelalderen tilhørte Jorden Roskilde Bisp, der jo var en af Amtets største Jordejere. Øverød Bønder tilhørte ham ligesom Søllerødgaard og andet Gods i Egnen. De gav Landgilde i Korn, og de maatte ogsaa gøre Arbejde og Kørsler til Biskoppens Borg, „Hjortholm“, derude paa Bredden af Furesø. Dengang Christian III tog Bisperne „ved Vingebenet“, blev Øverød Kronens Gods. Det maa være Grunden til, at man i Christian IV's Tid træffer saa mange Soldater bosatte i Øverød. Det maa hænge sammen med Kongens Fornylse af den staaende Hær; her ved Frederiksborg Slot og ved Hovedstaden holdt han sit gamle Mandskab rede. — Vil I have Vidne om, at Gaardene her var Krongods, saa gaa ud ad Vejen til Gammel-Holte og læs, hvad der staar paa Stenen ved den første Gaard, I møder.

Men jeg skal ikke fortælle Øverød Bys Historie i Enkeltheder. Jeg vil bare bede jer at se paa den selv. Se, hvor den ved første Øjekast kan synes moderne, med sine uinteressante, hvide Huse og lidt Stræben efter at have store Butiksvinduer. Og se saa, hvordan en yndig lille Landsby den alligevel er, med den henrivende Hygge, som er i en saadan By, der klynger sig tæt og følger nedarvet Skik. Hjemlighed er ikke noget, der bliver bygget paa een Dag; det kræver Slægtleds Arbejde Haand i Haand. Se, hvordan det trods Villakvarter og moderne Tilløb er den rare Bonde- og Smaafolks-By. Se det lille, straatækte Hus, hvor Brødkonen bor, med Kastanjen udenfor; og hvordan det ligger op ad det næste straatækte Hus, som en Hvalp, der putter sig ind til Hunden. Og se Træskomandens Hus her nede, den lange Længe med de klinede Vægge paa ældgammel Vis, hyggeligt kiggende ud af sine lave Vinduer og med en Trøje over sig af Vildvin, den løber helt op ad det mosgroede Straatag og giver Ungdommens Skær til dets Alderdom. Se Suhmsminde derovre, med Rester af fordums Pragt og med den henrivende Gruppe af sammenvoksede, kuplede Linde og med den dejlige Lindeallé bag sig. Selv de yngre Steder, f. Eks. dette, som den gamle Ritmester har bygget sig, har fundet sig vel til Rette i Omgivelserne; er Bøndergaardene end til Dels flyttede ud, er Smaabyens myldrende Hygge dog bleven tilbage. Kun den hvide Kasse ligger dær midt paa Pladsen, uden saa meget som en Smule Grønt at skjule den anmassende Kedelighed med.

Men se dog allermest paa en enkelt Ting. Denne By har et Midtpunkt, og har det fra gammel Tid; det er Bystævnet, her hvor de fire Veje mødes. Dær er Stenene, hvor Landsbyens „Mænd“ forud sad og raadslog, og hvor Børnene endnu ihærdigt samles til Leg.

Imellem Stenene stod tidligere „Gadetræet“, en Lind med tyk Stamme og med Krone af kæmpemæssig Bredde — saa bred, at Skovtursvognene kunde køre ind under den, naar en Tordenbyge overraskede dem; der kunde holde

tre af de store, gamle Kapervogne paa een Gang under Træet. Det var en Lind af den sjældnere, smaabladede Art; men allerede dengang de ældste af nulevende Folk som Børn hoppede paa Stenene, var den stærkt marvædt, saa der var Hul igennem den. For en femten Aar siden faldt Træet helt fra hinanden; og de Forsøg, man siden har gjort paa at plante et nyt, er faldet uheldigt ud.

Her under Linden var det, at Byens Folk kom sammen og raadslog om det fælles Bedste; gamle Folk kan endnu huske at have set dem staa og sidde i Klynger, Gaardmænd og Husmænd sammen. Men nu er det længe siden, man har hørt Tudehornet lyde i Byen for at kalde Folk til Stævne; Hornet opbevares dog endnu i et Hus ved Stævnet, og den gamle Gartner tæt ved skal kunne blæse det. I fordums Dage var det hele Byjordens Drift, som gik efter en fælles Plan, vedtagen paa Bystævne; senere gjaldt det kun Byens Brønd og Bypladsen, den saakaldte „Gadejord“.

Byen havde et andet dagligt Midtpunkt. Det var Byens Brønd. Det var en Lavning i Jorden, indfattet af en Træramme; man trak Vandet op ved Hjælp af en Lettebøtte (en Bøtte med Stang ved). Den laa nederst paa Stævnepladsen, i den Krog, hvor nu den syge Kone plejer at sidde. Her kom Byens Folk kørende og hentede Vand i Tønder. Derfor laa Pladsen i et stort Pløre, indtil Brønden blev kastet til, og Stationsvejen blev anlagt; indtil da kunde man kun komme den Vej ad det smalle Fortov, der „svinkede ind“ mellem Brønden og Husene.

Det er et morsomt Samliv, Byfolkene har haft, som om de alle gjorde een Familie. En gammel Kone har fortalt mig, hvordan det i gamle Dage gik med Tilfredshed mere end nu. De unges Fornøjelse var at samles til Dansestue ovre i den gamle Gaard (Suhmsminde) uden at faa andet Traktement end Kaffe. Om Høsten var der Liv og Lyst paa Markerne, naar den store Flok drog ud til Arbejde sammen. Kom det an paa det, holdt Folkene gerne ud, saa den slog 11 eller 12 om Natten paa Søllerød

Kirkeur, naar de gik hjem; ti havde „Manden“ sin Sæd godt hjemme, skulde Folkene nok faa Fordelen derved at kende. Hun fortalte om Jubelen paa Høstmarken, hver Gang de bandt „den sidste Nej“ og pyntede den ud med Tjørn og Tidsel, og med Hurraraab kørte „Rugkællingen“ eller „Kornkællingen“ hjem paa Læsset; hun dvælede ogsaa med Glæde ved, hvor højt de alle levede om Julen, naar Gaardmandens store Slagtning var, og ved hvor nøjsomt man ellers kunde klare sig.

Fra hele den Tid knytter Minderne sig til de Sten derude paa Pladsen, som Børnene har slidt blanke ved at glide paa dem, og som en eller anden kaad Fyr har plettet med Tjære. Jeg vil bede jer se paa dem med Velvilje og en Smule Agtelse. Her opøvedes — under den fælles Raadslagning — den Samvirken, den Underordnelse under fælles Formaal, som i skiftende Former har været den danske Bondes Styrke: først som Markfællesskab og senere i Andelsforetagender. Samholdet gør stærk — naar det følges af en fælles Vilje til at naa det bedste.

Se, det er, hvad Egnen her fortæller om de svundne Tider, og det er slet ingen daarlig Ting at høre paa. Den forstyrrer ikke Glæden over det, vi nu ser; tværtimod, den gør Indholdet rigere, gør os fortroligere med hver enkelt Ting. Mangen lille Ting faar noget at sige os, fordi den er mærkelig i sig selv, og fordi det store og betydningsfulde spejler sig i det smaa.

Om I engang gæster Øverød igen, naar den tunge Uvejrssky, der hænger over os, er svunden, saa kom, naar Naturen og Menneskers Værk fejrer deres glade Stund sammen: i den unge Sommer, naar Linden lysner og Kastanjen dær staar fuld af Festblus, naar Valnødden, vi her staar under, gennemskinner, vinrød, af Solen op mod den klare, blaa Himmel, og naar de stolte Rødtjørn skinner derovre imod Grossererens hvide Mur. Ja, kom, saa snart Foraarsolen skinner varm paa Mulden, og gamle Koner i Guldhuer rækker ud af Dørene, den ene for at slikke Sol-

skin, den anden for at sysle med sit Urtebed. Og I føler med stolt Sværmeri, at dette dejlige Land, dette jævne og venlige Folk, det er vort, og det er vel værd at værge.

Henvisninger til Kildeskrifter.

Øverød i Middelalderen. Roskilde Bisps Jordebog o. 1370: „Gøds liggende til Hjortholm . . . Silveruth (Søllerød) sogn. For det første i selve byen er der en gaard, udgørende ett bol jord, og giver 6 pund (skippund) i korn. Ligesaa i Tanghæ (Dronninggaard) er der ett bol jord, og dær er 5 gaarde, og hver af dem giver 4 sterlinger og gør tjeneste til borgen; de andre er øde. Ligesaa i Øbæruth var der 12 gaarde, der hver havde 4 mark jord, altsaa i det hele 2 bol, og hver gav 4 sterlinger og tjeneste til borgen; men nu er de 6 øde, og de 6 byggede giver som ovennævnt. Ligesaa i Thorstrup (d. e.: Torup, nu ukendt) 1 gaard øde. Ligesaa i Høltæ 2½ bol jord, og dær er en gaard, der har 20 ørtings skyld og giver 4 pund korn. Ligesaa var der 6 gaarde, hver udgørende 5 mark jord, og hver giver 5 sterlinger og tjeneste til borgen. Ligesaa 2 øde gaarde, udgørende 10 mark jord og givende ligesaameget. Ligesaa i Thryruth (Trørød) er 4 gaarde, hvoraf hver har 4 ørtings skyld og giver 2 skilling grot og tjeneste til borgen; ligesaa fem indsiddere. Ligesaa i Nejerum (Nærum) er 5 bol jord; og dær er en gaard, som Nicolaus Paant har, udgørende 2 bol jord, og den giver 1 mark korn, og har seks indsiddere; ligesaa en gaard paa 6 øre jord, giver 6 pund korn; ligesaa 5 gaarde hver paa 2 øre jord, hver giver 2 grot og tjeneste til borgen; ligesaa 2 gaarde paa 2 øre land og giver 2 grot og tjenesten¹⁾.“ (Scriptores renum Danicarum VII 57; sognet fortsættes med 5 møllers afgifter). — Ligsten over Jens Nielsen af Øberuth 1402 i Søllerød kirke. (Nystrøm: Søllerød sogn, s. 38—39.) — Tallet af gaarde: Mandtal 1613, 6 gaarde og 4 huse; Matr. 1688: 6 gaarde og 10 huse; Matr. 1844: 7 gaarde og 42 huse [hele „Øverød ejerlav“ medregnet, altsaa ogsaa Rundersdal og smaabebyggelse ved Kongevejen].

Øpe den snilde: Vederlovens indledning (Jørgen Olrik,

1) Medens selve skyldsætningen følger de gamle danske møntenheder (mark—øre—ørtug), ses det, at selve fæsteafgiften udredtes, dels i korn, dels i fremmede møntsorter (de engelske sterlinger, og de fransk-tyske grot eller skilling grot. Det danske møntvæsen var nemlig i borgerkrigstiden kommet saa stærkt i forfald, at de hjemmeprægede penge ingen sikker møntværdi havde.

Krøniker fra Valdemarernes Tid, s. 92 og 107). Tymme Sæl-landsfar: Saksnes Danesaga, 10de bog (Jørgen Orlriks oversættelse, II s. 223). Navnet Øpe i Nordøst-Sælland: o. 1140 Atte Øpesun (vidne ved kongebrevs udstedelse i Villingørød, Esrom klostres brevbog s. 92); Jacobus Øpæson af Asserbo 1339—57 som vidne paa Holbo herredsting; Nicolaus Øpæson 1355—77 ligesaa; før 1380 Laurentius Øbesson ejede gaard i København (Esrom brevbog, samt SRD VI 172. VII 75—76. Mere spredt forekommer Navnet Øpe i Lund, paa Falster og i Jylland (O. Nielsen, Olddanske personnavne, s. 110).

Øverød i senere tid. Ejler Nystrøms „Søllerød sogn i fortid og nutid, udgivet af Skodsborg og omegns kommunalforening“ (1911) er rigt paa oplysninger til landsteders og lystgaardes historie, men fattigt for den ældre tid og for bøndernes liv; for Øverøds vedkommende er den næsten ganske blank. Det kulturhistoriske stof har jeg samlet mundtlig hos de ældste nulevende (mine originale optegnelser findes nu i Dansk Folkemindesamling); nogle ældre efterretninger skylder jeg dels mag. art. M. Lorenzen, dels det af Staten nedsatte Stednavnsudvalg. (Henvvisninger til andre skrevne kilder findes hos Nystrøm s. 278—79).
